

6. ELS ELEMENTS PATRIMONIALS

6.1. El patrimoni històric

Per tot el terme municipal s'han conservat nombrosos vestigis que testimonien el seu important i antic passat, fent evident la petjada deixada pels pobladors que han habitat el territori (veure fotografies 01-HI, 02-HI, 03-HI, 04-HI, 05-HI, 06-HI, 07-HI, 08-HI, 09-HI, 10-HI, 11-HI, 12-HI, 13-HI, 14-HI i 15-HI).

Des de l'època prehistòrica, diferents pobles han anat assentant-se en aquestes terres, deixant constància de les seves construccions, costums, formes de vida,..., en definitiva, de la seva història; jaciments i espais construïts, en general, dibuixen, pas a pas, el fil conductor d'aquesta història.

La situació estratègica de Tortosa, ubicada vora el riu, pròxima al mar, cruïlla de pobles i territoris, l'han fet rica en habitants i visitants que han deixat la seva empremta.

Es reproduïx aquí la relació de jaciments arqueològics cedida pel Servei d'arqueologia dels Serveis Territorials de Cultura a Tortosa. Qualsevol activitat que s'hagi de realitzar en aquests espais caldrà que tingui present les prescripcions marcades pel catàleg municipal de jaciments arqueològics.

Quadre 6.1: Llistat de jaciments arqueològics segons el catàleg municipal (cedit pel Servei d'Arqueologia dels Serveis Territorials de Cultura a Tortosa)

CASABLANCA	
Descripció	Vil·la romana de grans dimensions situada en un vessant. Fou parcialment destruïda per la construcció de la carretera de Gandesa a inicis del segle, deixant a la llum, en secció, diverses estructures que corresponen als banys de la vil·la. Excavacions arqueològiques de salvament portaren a la llum un gran pati quadrat envoltat d'estances que semblen correspondre a la part rústega (industrial i agrícola) de l'establiment. Una llenca de terra considerable ha quedat aïllada entre la carretera nova i la vella, contenint restes molt importants.
Localització	Vessant que mira al riu al nord de la Torre d'en Corder, en una extensió de 600 m per 300 m d'ample
Ubicació	Jesús
Cronologia	Romà
Tipus de jaciment	Vil·la
Estat de conservació	B0, amb destruccions
Ús actual	Agrícola

CEMENTIRI DELS JUEUS	
Descripció	Sector a l'est de la muralla medieval de la ciutat, en el qual la tradició hi situa el cementiri hebreu.
Localització	Sector situat a l'est de la muralla medieval de Remolins als voltants del camp de futbol
Ubicació	Remolins
Cronologia	Medieval
Tipus de jaciment	Necròpolis
Estat de conservació	Desconegut
Ús actual	Equipament esportiu / agrícola

BARRUGAT

Descripció	Vil la romana de grans dimensions que fou descoberta durant la construcció del canal de l'esquerre de l'Ebre, que la tallà de punta a punta, descobrint-se unes privades. Una prospecció geofísica va indicar que, com a mínim, les estructures s'estenen en una àrea de 100x80 metres al nord de la casella.
Localització	Camps entorn la casella del canal davant d'Aldover, en un radi de dos-cents metres
Ubicació	Santa Rosa / Bitem
Cronologia	Romà
Tipus de jaciment	Vil la
Estat de conservació	Bo (tallat pel canal)
Ús actual	Agrícola

VIL.LA ROMANA DE QUINTO

Descripció	Camps al voltant del mas on s'hi ha recollit fragments de ceràmica ibèrica i romana. A les rodalies del mas s'hi ha localitzat una vintena de sitges retallades a la roca, algunes de les quals es conserven intactes.
Localització	Al mas Despatx a la partida de Font de Quinto
Ubicació	Campredó
Cronologia	Romà
Tipus de jaciment	Vil la
Estat de conservació	Possiblement bo
Ús actual	Agrícola

PONT DE LES ARCADES

Descripció	Notícies de principis de segle sobre l'aparició de diverses restes de ceràmica, bronze,...., que podrien fer pensar en l'existència d'una vil la romana. S'ha documentat l'existència de l'arc d'un possible aqüeducte.
Localització	Barranc de riu Sec
Ubicació	Jesús
Cronologia	Romà
Tipus de jaciment	Vil la
Estat de conservació	Desconegut
Ús actual	Agrícola

LLIGALO DE BARRUGAT

Descripció	En un turó rebaixat de forma artificial per fer una terrassa de conreu, s'aprecien una sèrie de murs del vessant, delimitant espais quadrangulars. Molt malmès per una gravera que en destruí una gran part.
Localització	Turó a la banda esquerra del canal, a uns 2,5 km al Nord de Bitem
Ubicació	Bitem
Cronologia	Ibèric
Tipus de jaciment	Poblat
Estat de conservació	Dolenta
Ús actual	Agrícola - erm

PLANA DE LA MÓRA

Descripció	En una elevació que es projecta al riu on s'han localitzat fragments de ceràmica feta a mà. No es veuen restes constructives.
Localització	A l'esquerra del canal, a 3 km al Nord de Bitem
Ubicació	Bitem
Cronologia	Ibèric?
Tipus de jaciment	
Estat de conservació	Dolent
Ús actual	Agrícola - bosc

MIANES

Descripció	Necròpolis ibèrica d'incineració, de la que una bona part es troba dins del terme municipal de Santa Bàrbara. Consisteix en un conjunt d'enterraments en urnes amb aixovar, que es troben a poca fondària. No s'han localitzat túmuls
Localització	Terrassa al luvial a uns tres quilòmetres en línia recta al sud-est de Vinallop, entre Mas de Mianes i terme municipal d'Amposta
Ubicació	Vinallop
Cronologia	Ibèric - romà
Tipus de jaciment	Necròpolis
Estat de conservació	Parcialment destruït
Ús actual	Agrícola

PLA DE LES SITGES

Descripció	Camp de sitges fortificat, d'extensió molt considerable, amb una posició estratègica des de la qual es domina el riu i la ciutat de Tortosa.
Localització	Altiplà dominant el riu entre el barranc de Sant Antoni i el barranc de Xies
Ubicació	Vinallop
Cronologia	Ibèric?, romà?, medieval?
Tipus de jaciment	Camp de Sitges
Estat de conservació	Regular
Ús actual	Agrícola

ABRIC CERVERETA

Descripció	Cova on s'ha documentat la presència d'enterraments d'inhumació d'època neolítica. També s'hi observen restes de construccions.
Localització	Barranc de Roé
Ubicació	Vinallop
Cronologia	Neolític
Tipus de jaciment	Cova sepulcral
Estat de conservació	Bona
Ús actual	Agrícola

TERRASSES DE VINALLOP

Descripció	Terrasses de conreu on s'hi troba gran quantitat de sílex. En diversos llocs s'observen retalls intencionats a la roca. Es té notícia de l'aparició d'un possible enterrament.
Localització	Terrasses a la banda dreta de la carretera N-230
Ubicació	Vinallop
Cronologia	Neolític - altres
Tipus de jaciment	Indeterminat
Estat de conservació	Desconegut
Ús actual	Agrícola

PEDRERES DEL BARRANC DE LA LLET

Descripció	Conjunt de pedreres de jaspi de la Cinta, explotades des de l'època romana fins a la present. S'hi observen alguns fronts antics d'explotació, principalment a les pedreres anomenades de la Cinta i dels Valencians.
Localització	Vall del barranc de la Llet entre el bari de Sant Llätzer i Mig Camí
Ubicació	Sant Llätzer
Cronologia	Romana, medieval i moderna
Tipus de jaciment	Pedreres
Estat de conservació	Regular
Ús actual	Agrícola - pedrera

ERMITA I CONJUNT DE LA PETJA

Descripció	Edificació medieval aïllada, amb torre. Possibles restes d'un nucli habitat al voltant, possiblement d'origen medieval.
Localització	Barranc de la Petja
Ubicació	La Petja
Cronologia	Medieval (segle XIV)
Tipus de jaciment	Ermita
Estat de conservació	Bo
Ús actual	Religiós

MAS DEL BISBE

Descripció	Parc envoltat d'una gran muralla d'aspecte renaixentista, que es travessa per un arc triomfal de mig punt. L'edifici que hi ha bastit fou palau episcopal d'estiu al llarg de tota l'edat mitjana i moderna. Sembla haver estat organitzat en forma d'U al voltant d'un pati orientat al sud, a manera de claustre, protegit del fred vent de mestral. S'hi observa que bona part de les edificacions són d'estil gòtic, per bé que força emmascarades i deformades per la seva habilitació com a masia i magatzem agrícola.
Localització	A cent vint metres al sud de la casa més meridional de Bitem, dins un hort tancat de grans dimensions
Ubicació	Bitem
Cronologia	Baix-medieval (i islàmic?)
Tipus de jaciment	Palau d'estiu
Estat de conservació	Bo (arqueològicament)
Ús actual	Magatzem agrícola - conreus

ERMITA DEL COLL DE L'ALBA

Descripció	Edificació aïllada d'estil gòtic, parcialment refeta i modificada, amb indicis d'una torre en la façana oriental. És probable que hi hagi restes d'altres estructures defensives i, possiblement, una necròpolis medieval.
Localització	Al coll de l'Alba, en el seu punt més alt, controlant l'accés a Tortosa pel camí medieval procedent del Perelló
Ubicació	Coll de l'Alba
Cronologia	Medieval
Tipus de jaciment	Ermita fortificada
Estat de conservació	Probablement bo
Ús actual	Religiós

ERMITA DE MIG CAMÍ

Descripció	Ermita barroca construïda damunt les restes d'altres esglésies anteriors.
Localització	Carretera Simpàtica - Camí del coll de l'Alba, dalt d'un replà de la muntanya
Ubicació	Mig Camí
Cronologia	Medieval
Tipus de jaciment	Ermita
Estat de conservació	Desconegut
Ús actual	Religiós



Ermita de Mig Camí

LLOTJA DE CAMPREDÓ

Descripció	Edifici de planta rectangular de carreus. Consta d'una sola planta coberta amb volta i terrassa. És una elevació que es projecta al riu i s'hi han localitzat fragments de ceràmica feta a mà. No es veuen restes constructives.
Localització	Partida de Font de Quinto
Ubicació	Campredó
Cronologia	Segle XI-XIII
Tipus de jaciment	Llotja
Estat de conservació	Possiblement bo
Ús actual	Deshabitat

FULLOLA	
Descripció	Conjunt de població abandonat, possiblement d'origen medieval. Es conserva l'església i una torre.
Localització	Barranc de Fullola
Ubicació	Zona de Fullola
Cronologia	Medieval
Tipus de jaciment	Població
Estat de conservació	Regular
Ús actual	Deshabitat

FORTI D'ORLEANS	
Descripció	Fortificació de tipus Vauban, de la que queden algunes restes, entre les quals hi ha un pont d'accés.
Localització	Sobre un monticle dalt el C/ Berenguer IV.
Ubicació	Orleans
Cronologia	Segle XVII-XVIII
Tipus de jaciment	Fortí
Estat de conservació	Regular
Ús actual	

TORRE D'EN CORDER O DESPUIG	
Descripció	Torre de planta quadrada, feta d'obra de paredat arrebossat. Es conserva la porta d'accés rematada amb arc de mig punt.
Localització	Carretera de l'Eix de l'Ebre
Ubicació	Jesús
Cronologia	Medieval
Tipus de jaciment	Torre de defensa
Estat de conservació	Bo
Ús actual	Agrícola

TORRE DE CAMPREDÓ	
Descripció	Torre de planta quadrada, construïda en pedra, amb carreus cantoners. Està coronada per barbicanes.
Localització	Partida de Font de Quinto
Ubicació	Campredó
Cronologia	Segle XI-XIII
Tipus de jaciment	Torre de defensa
Estat de conservació	Regular
Ús actual	Cap

TORRE D'EN GASSIÀ	
Descripció	Torre de planta quadrada, que ha sofert diverses remodelacions i restauracions posteriors.
Localització	Al pinar de Gassia, entre les ermites de Mig Camí i el coll de l'Alba
Ubicació	Pinar de Gassia
Cronologia	Segle XIV-XVI
Tipus de jaciment	Torre de defensa
Estat de conservació	Regular
Ús actual	Torre de conreu

TORRE DE VILASECA	
Descripció	Torre de planta quadrada, feta d'obra de paredat. Resta només l'arrencada dels murs perimetrals en una alçada de 3 o 4 metres.
Localització	Carretera Tortosa - Vinaròs
Ubicació	Vinallop
Cronologia	Segle XI-XVI
Tipus de jaciment	Torre de defensa
Estat de conservació	Regular
Ús actual	

TORRE D'EN PRIOR O D'EN PINYOL	
Descripció	Torre de planta quadrada i carreus a la cantonada, construïda en pedra i coronada per barbicanes i merlets. Es creu que està edificada sobre la base d'una construcció romana.
Localització	Carretera de l' Eix de l'Ebre
Ubicació	Jesús
Cronologia	Segle XIV, possiblement base romana
Tipus de jaciment	Torre de defensa
Estat de conservació	Bo
Ús actual	Agrícola



Torre d'en Prior

TORRE DE LA MERLA O DEL MOLÍ	
Descripció	Torre de planta cilíndrica, feta d'obra de paredat arrebossat. Ha sofert diverses modificacions en ser adaptada com a molí de vent.
Localització	Hort de la Teosa
Ubicació	Bítem
Cronologia	Segle XI-XVI
Tipus de jaciment	Torre de defensa
Estat de conservació	regular
Ús actual	

FORTÍ DE TENALLES	
Descripció	Fortificació de tipus Vauban, amb allotjament, magatzems, cuina, cisterna i habitacions per a oficials. El conjunt està protegit per troneres i garites de vigilància.
Localització	Al nord-est de la ciutat, sobre una lloma.
Ubicació	Célio
Cronologia	Segle XVII-XVIII
Tipus de jaciment	Fortí
Estat de conservació	Bo
Ús actual	

RIU EBRE	
Descripció	Llit del riu. En ser l'Ebre un riu navegable des de l'antiguitat és possible que al seu fons es conservin restes d'abocaments de material i vaixells enfonsats.
Localització	Llit fluvial al seu pas pel terme municipal.
Ubicació	
Cronologia	Romà-medieval-preromà-modern
Tipus de jaciment	Pecis-delerictes
Estat de conservació	Desconegut
Ús actual	

6.2. L'espai construït: masos i casetes de muntanya

La presència dels masos forma part del paisatge històric, patrimonial i cultural de les nostres terres, de manera que sense aquesta presència es perdria part del fil conductor de la història del territori.

La masia com a forma d'explotació agrària, no ha estat freqüent en les nostres terres, excepte en alguna àrea muntanyosa. El fet que aquí les *Costums* no contemplessin la institució de l'hereu va fer que la terra, en passar de pares a fills es repartís i en conseqüència, no existís la tradició de les grans cases pairals, dominadores d' extenses finques agrícoles i explotacions ramaderes.

Per tant, la construcció al món rural es va cenyir habitualment a habitatges més modestos i alhora més propis d'extensions menors de terra. En general la caseta de muntanya respon a un model més elemental que la masia : es tracta d'un tipus d'habitatge temporer consistent en una construcció de forma rectangular, amb coberta a un sol vessant. És extraordinària la racionalitat de la seva construcció, ja que mitjançant formes senzilles i pocs mitjans, s'aconsegueix una gran riquesa d'espai, i habitualment una construcció sòlida, perdurable i molt funcional. L'interior es desenvolupa amb una organització de l'espai tipus dúplex, amb una planta baixa i una pallissa elevada, que es desenrotlla a una de les meitats del recinte. La planta baixa fa les funcions, en una part, de cuina, menjador i estar; sota la pallissa hi ha la quadra per al matxo o l'ase (del què també s'aprofita l'escalfor), on també es guarden alguns estris. La part de dalt farà les funcions, entre d'altres, de dormitori.



Mas de Lledó

Aquestes típiques i clàssiques casetes de muntanya, formen part indispensable del paisatge de les extenses àrees conreades, usualment de secà, del territori tortosí, i alhora testimoni de la vida i presència humana singularment lligada a la terra (*veure fotografies 10-TE, 11-TE i 12-TE*).

La tipologia bàsica de caseta de muntanya, amb una extraordinària relació d'aprofitament entre la seva superfície i la seva distribució i usos, ha estat possiblement inspiradora de l'arquitectura dels masos.

Tot i això, extenses explotacions de secà i riques finques a l'horta, han girat moltes vegades al voltant de singulars construccions aïllades (*veure fotografies 01-MA, 02-MA, 03-MA, 04-MA, 05-MA, 06-MA, 07-MA, 08-MA, 09-MA, 10-MA, 11-MA, 12-MA, 13-MA, 14-MA, 15-MA, 16-MA, 17-MA, 18-MA, 19-MA, 20-MA i 21-MA*).

La seva significació arquitectònica, la seva posició estratègica i el seu testimoni de passat, són indicis de la història i singularitat d'aquests masos, singularitat palesa fins i tot, en el fet d'haver donat nom a la partida de la qual n'eren probablement centre i referència.

La importància d'aquests masos ha de conduir a l'elaboració de mesures encaminades a garantir la seva estabilitat i recuperació, evitant-ne la seva desaparició.

Fer un llistat exhaustiu i complet d'aquests masos es tracta d'una tasca força complicada per la dificultat, en alguns casos, en la seva localització (n'hi ha que es troben totalment degradats), en l'establiment d'una certa jerarquia com a patrimoni territorial i en la definició de criteris per tal d'avaluar el seu interès històric i arquitectònic. Tot i això, s'ha confeccionat el següent llistat, segurament incomplet i que única i modestament vol ser iniciador d'un procés de coneixement i revitalització d'aquest patrimoni :

- Mas del camí dels Masets
- Mas de Xeco
- Masada d'en Gassol
- Mas del Bisbe
- Mas de Lledó
- Mas de Regina



Mas de Cuello

- Mas de Guardiola
- Mas de la Missa
- Torre de Gassia
- Mas de la torre de Fullola
- Mas de Panxampla
- Mas de Mianes
- Mas del Racó
- Mas de Miravall
- Mas de la Vaqueria
- Mas de Cuello
- Hostal de don Ramon
- Mas de santa Eulàlia
- Mas de la "Pastora"



Hostal de don Ramon

6.3. Patrimoni territorial: les construccions de pedra en sec

6.3.1. Introducció

Un dels elements que més configuren el paisatge de les terres tortosines, sobre les extenses àrees de secà i que amb tota justícia ha entrat a formar part del més propi i autòcton patrimoni territorial, són les construccions de pedra seca. Marges, parets, valones, codines,... han estat juntament amb l'olivera i el garrofer, elements creadors de paisatge i alhora, testimonis i obres mestres del duríssim treball de tants homes i dones que han humanitzat el territori, tot transformant-lo amb una immensa quantitat de treball dipositada per tal de fertilitzar una terra tan seca i hostil, amb un respecte i capacitat d'adequació veritablement modèlica.

Els pagesos van haver d'arrencar i extreure el dur taperot (element rocós calcari provenint d'elements que han anat aflorant a la superfície), per tal de fer conreables les terres de la serra del coll de l'Alba i de bona part de la plana. El taperot es troba sovint a prop de la superfície, amb poca capa vegetal a sobre i cal remoure'l per tal que arrelin garrofers i oliveres.

Això va suposar, a banda del titànic treball d'arrencar de la terra el seu dur embolcall per trobar-hi el seu interior esponjós, la disposició de grans quantitats de pedra escampada per la superfície de la terra. Però aquell element que al principi havia estat un entrebanc important en la tasca del treball de la terra, s'aniria convertint en peça fonamental de la gran transformació de serres, moltes d'elles amb importants pendents, en terres de conreu: preparant els camps per al conreu, el pagès, amb la pedra, ha anat convertint els pendents en terrasses i les planes en parcel·les.

La necessitat de la confecció d'aquestes construccions de pedra seca, en forma de marges per suportar pendents o separar bancals, de llindes per fragmentar la propietat, codines per



Margenada



Margenada al mas de Lledó

recollir l'aigua tan escassa, va propiciar l'aparició d'un especialista constructor : el margenador.

El margenador, anònim forjador d'aquest patrimoni territorial, realitzava la dura feina de recollir les pedres i ordenar-les, per a posteriorment aixecar les construccions escollint els fragments més idonis en cada moment de l'obra i ajuntant i recolzant pedra contra pedra sense cap altre material de cohesió.

6.3.2. Marges i bancals

El marge és un mur que s'utilitza per contenir les terres de vessant, evitar els llisaments i crear bancals esglaonats de terra conreable. Habitualment segueixen el traçat de les corbes de nivell del terreny. També tenen la funció de temperar els efectes de l'aigua de la pluja, quant als arrossegaments de terres (*veure fotografies 01-TE, 02-TE, 03-TE, 04-TE, 05-TE i 06-TE*).

La construcció d'un marge s'iniciava amb la selecció i transport de les pedres. El muntatge de l'obra consistia en la tria, segons la forma i dimensió, de cadascuna de les pedres que anaven col·locant-se una junt a l'altra i una filera damunt de l'altra. La base o fonamentació del marge així com l'estil del seu coronament li conferien diferents graus de resistència i diferents tipus de funcionalitats. Així les pedres més grans s'utilitzaven per a la part de la base del marge, i les més planes es reservaven per al coronament; de vegades s'intercalaven pedres allargades i de forma més rectangular, que es muntaven en sentit perpendicular, per tal de travar la paret i augmentar-hi la consistència.

A banda també es construïen murs per tal d'emmagatzemar pedra sobrant, utilitzada a posteriori per realitzar altres construccions.

6.3.3. Valona

És un marge circular de poca alçada que envolta el tronc de l'arbre, l'olivera o el garrofer, per tal de donar pes a les arrels i protegir-lo davant la possibilitat que el vent el pugui arrancar.

La seva tècnica constructiva es semblant a la del marge, tot i tenint present les seves pròpies característiques, quant a la seva forma i la seva comesa (no s'utilitzen per contenir terres).

6.3.4. Llindes, parets i tanques

Es construïen per tal de resoldre necessitats com l'emmagatzematge de la pedra sobrant i procedent del despedregament dels camps i separar i marcar límit entre les diferents propietats del terreny.

La seva tècnica constructiva també és semblant a la del marge, tenint present que no necessiten la capacitat d'aguant de terres de la que ha de disposar els marges que configuren les àrees abancalades.

6.3.5. Codines i cocons

Quelcom que ha caracteritzat històricament el nostre territori ha estat la seva marcada mediterraneïtat quant a la irregularitat i inconstància de la pluviositat.

Els homes i les dones que han conreat les terres de secà han hagut de conviure amb aquesta dura realitat, tot aprofitant i emmagatzemant les aigües que cauen, moltes vegades a deshora, per sobreviure les caloroses i seques èpoques de l'any.

Per tal de recollir i guardar aquesta aigua es construïen les codines i cocons que consisteixen en un clot de petites dimensions i poca profunditat (força superficial), que s'excava directament en la roca i al voltant del qual es munta una construcció protectora de pedra en sec, en forma semiesfèrica o cònica. També reben el nom de cocons uns petits cubicles muntats a les casetes, bé per dintre, bé per fora, adossats als marges, o que es construeixen aïllats enmig de les finques i destinats únicament a protegir i mantenir la frescor dels recipients d'aigua (veure fotografies 14-TE i 15-TE).



Cocó

6.3.6. Les construccions de pedra en sec al territori tortosí

El territori tortosí disposa d'importants vestigis de tota aquesta acció humana en el paisatge. Alguns d'aquests testimonis són construccions realitzades amb una depurada tècnica i fins i tot amb un elevat contingut estètic. Malgrat tot la importància patrimonial del conjunt de les construccions de pedra seca es troba en el fet de la seva total simbiosi en la fesomia de les terres tortosines, principalment a les vessants treballades de la serra del Boix i del Coll de l'Alba i de l'àrea de la plana, i en el fet de l'autoria anònima de tants pagesos, marginadors, picapedrers, que en l'intent de guanyar terres de conreu han configurat traces molt definitives del paisatge territorial.

Així, algunes d'aquestes àrees del territori on és més palesa aquesta acció humanitzadora per la seva implantació en el conjunt pasajístic, per les seves importants pendents i per ser un reflex del grau d'aprofitament agrícola de les terres de difícil conreu, són :

- L'àrea del camí dels Masets a la part més nord del terme.
- L'àrea del mas de Lledó i del mas de Regina.
- L'àrea de la Fullola, al nord-est del terme.
- La zona de Palmers, mas de Cuello i vessants del Coll de l'Alba.
- Les àrees de Coll Redó- Còdols i de Rocacorba als estreps més al sud de la serralada del Coll de l'Alba.

(veure fotografies 07-TE, 08-TE, 09-TE i marginades a la serra de Cardó-El Boix -àrea del Coll de l'Alba-)